

გიორგი ჟუჟუნაშვილი

„ამანათობის“ ინსტიტუტი საქართველო-რუსეთის ურთიერთობებში (XVI-XVIII სს.)

„ამანათობის“ ინსტიტუტი ახალათვისებული და მიმდებარე ტერიტორიების მოსახლეობასთან ურთიერთობისას რუსეთის სახელმწიფოს პოლიტიკის ერთ-ერთი შემადგენელი ნაწილია. იგი ფართოდ გამოიყენებოდა საშინაო და საგარეო პოლიტიკის წარმოებისას. ამანათობა რუსეთში XIX საუკუნის 60-იან წლებშიც ლოიალობის გარანტიების ერთ-ერთი მთავარი არგუმენტია.¹

ქვემოთ შევეცდებით წარმოვაჩინოთ რუსეთის (მოსკოვის სახელმწიფო, რუსეთის იმპერია) საშინაო და საგარეო პოლიტიკის წარმოებისას პოლიტიკური მიმართულება – **ამანათის** მნიშვნელობა და მისდამი დამოკიდებულება; განვიხილავთ ამ საკითხს საქართველოსთან (საქართველოებთან) მიმართებით.

თავდაპირველად ტერმინი – „ამანათის“ შესახებ: პირველ რუსულ ენციკლოპედიაში ვ. ტატიშჩევი ასე განმარტავს მას: „ამანათები აიყვანებიან არასანდო ქვეშევრდომებისაგან ცნობილი წინამძღოლთა გვარიშვილები ან ძმები. ძირითადად ეს შეეხება სტეპის მაცხოვრებლებს, ასევე მთიელებს, თათრებსა და სხვა ხალხებს“.²

¹ ბოლშევიკური რუსეთის არსებობის პირველ წლებშიც ხელისუფლება მოსახლეობის ლოიალობის შენარჩუნების, საკუთარი არსებობის შენარჩუნების მიზნით, ხშირად იყენებდა მძევლების აყვანის ტაქტიკას. ამ მეთოდის მთავარი იდეოლოგი ლევ ტროცკი წერდა: «Пленные являются для нас заложниками... Они думали, что мы будем пассивны, но мы показали, что, когда дело идет об удержании завоеваний революции, мы можем быть беспощадны» (Ю. Кожин. Заложники в годы гражданской войны в России. <http://his.1september.ru/artichle.php?id=200002101>. ბოლო ნახვა: 27.05.2011).

² В.Н. Татищев. Избранные произведения. Л. 1979, გვ. 162. შემდგომ დროინდელი განმარტებითი ლექსიკონები იმეორებენ, ან აზუსტებენ მას: «Аманат-заложник, человек взятый в залог, в обеспечении чего-то, верности племени или народа, подданства покоренных; заимст. из татарского, крымско-татарского – залог, поручение. Арабского происхождения. Аманат обманщик – донское наречие» (Даль В. Толковый словарь живого великорусского языка (онлайн версия); также словарь Макса Фасмера). მკა: «И послы говорили,

ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონის თანახმად, „ამანათი (არაბ.) – ძვ. მძევალი. „უფრო გულდაწყნარებული იქნები, როდესაც ლეკთა წარჩინებულნი ამანათად გეყოლებიან ხელში (ვ. ბარნოვი)“; „მიბარებული, მინდობილი რამ“.³ აღმოსავლეთ საქართველოს მთიანეთში „ამანათს“ უწოდებდნენ სხვა სოციუმში ინკორპორირებულ პირს.⁴

ეს არის „ძველად პირობის სიმტკიცისათვის ან სხვა რაიმე მიზეზის გამო წინადად მიცემულ-დატოვებული ადამიანი“.⁵

რუსულში მძევალს ორი მნიშვნელობით ხმარობენ. ერთია თანამედროვე ტერმინი – «заложник» მძევალი უფრო ფართო მნიშვნელობით და მეორე, მოძველებული – «аманат», რომელსაც უფრო პოლიტიკური დატვირთვა ჰქონდა. ქართულ-რუსული ურთიერთობების მასალებში ამ სიტყვის საინტერესო ვარიანტს ვხვდებით: «заклад».⁶

მართალია, „ამანათი“ პირდაპირ ითარგმნება როგორც „მძევალი“, მაგრამ ამგვარი მძევლის სტატუსი განსხვავებულია, ამიტომაც მას ქართულ მეცნიერებაში „პოლიტიკურ მძევალს“ უწოდებენ.⁷ „ამანათის“ აყვანა ძირითადად ხდებოდა მტრული, ან პოტენციურად მტრული მხარისაგან სამშვიდობო პირობების უზრუნველსაყოფად.⁸

ვარაუდობენ, რომ მძევლების გაცემის ტრადიცია ჩაისახა ადრეულ ეპოქაში, როდესაც ხშირი იყო გვარებსა და ტომებს შორის ურთიერთდაპირისპირება, რომლის დასარეგულირებლად, მშვიდობის უზრუნველსაყოფად

что Шевкалу верить не мочно; хотя он и сына даст в заклад или брата своего,-и то ни во что: сынов у него много, что собак» (Белокуров С.А. Сношение России с Кавказом 1578-1613 гг. М. 1889, გვ. 58).

³ ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონი. არნ. ჩიქობავას რედ. ტ. I. თბ. 1950, გვ. 291.

⁴ ქართული საზოგადოება და ევროპული ღირებულებები (ევროპული ძიებანი), თბ. 2006. (Civil ენციკლოპედია).

⁵ ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონი. არნ. ჩიქობავას რედ. ტ. V. თბ. 1958, გვ. 1211.

⁶ С.А. Белокуров. Сношение России с Кавказом 1578-1613 гг, გვ. 18, 58, 60, 65, 75...

«Заклад, или залог – имущество или другие ценности, служащие частным или полным обеспечением, гарантирующим погашение займа или выплату...денег» (ru.wikipedia.org/wiki/заклад).

⁷ ი. ცინცაძე. მძევალის საკითხი რუსეთ-საქართველოს ურთიერთობების ისტორიაში XVI-XVII სს. გვ. 70-71.

⁸ მძევლის მოთხოვნა-აყვანა რეპრესაღიების (იძულების) ერთი ნაირგვარობაა. აკრძალვის მიუხედავად (ჟენევის კონვენცია, 1949 წ.) კვლავაც საკმაოდ აქტიურად გამოიყენება.

გამოიყენებოდა ამანათის გაცემა. იგი იყო გარანტიის ერთადერთი ფორმა. ეს წესი შენარჩუნდა უპირატესად აღმოსავლელ, ძირითადად, მომთაბარე ხალხებში.⁹

ამანათობის ინსტიტუტს ფართოდ იყენებდნენ მონღოლები. სწორედ მათგან შეითვისეს იგი რუსებმა.¹⁰

როგორც წესი, მძევლის გაცემას წინ უსწრებდა ხანგრძლივი ბრძოლა დამპყრობლებთან, ან ხანგრძლივი დიპლომატიური მოლაპარაკებები მფარველობის თაობაზე. როგორც წესი, მოლაპარაკებათა გაფორმების შემდეგ, საჭირო ხდებოდა ერთგულების განსაკუთრებული დადასტურება, რაც გამოიხატებოდა ფიცსა და მძევლების გაცემაში.

ამანათობის ორ ტიპს გამოყოფენ: გაცვლითი (იგივე „ეკვივალენტური“), როდესაც ორი თანაბარმნიშვნელოვანი მხარე ზავის დადებისას გაცვლიდა თანაბარი სტატუსის მქონე მძევლებს, რომელთაც გარკვეული პერიოდი დიდი პატივით ინახავდნენ; მეორე კი – ცალმხრივი ამანათობა, როდესაც ერთი-უპირატესობის მქონე (ძლიერი!) მხარე აიძულებს მეორე-უფრო სუსტსა და რანგით დაბალ, ან დაქვემდებარებულ მხარეს ერთგულების დასტურად გასცეს მძევალი. ამ შემთხვევაში ამანათის მდგომარეობა არ არის მთლად სახარბიელო.

ეკვივალენტური მძევლების გაცვლა გამოიყენებოდა თანაბარ უფლებებში მყოფ ხალხებს შორის. რუსული ამერიკის (ალიასკის ნახევარკუნძული – გ. ყ.) ერთ-ერთი პირველი მკვლევარი, კ. ხლებნიკოვი, მოგვითხრობს: „...ზოგჯერ მტრულად განწყობილი ტლინკიტები ზავებიან მოლაპარაკების შედეგად, ასევე იხდიან გამოსასყიდს მოკლულთა საფასურად; ამ დროს ცვლიან მძევლებს; მათი არჩევა ხდება საზეიმოდ. მოწინააღმდეგენი დიდ ველზე ერთმანეთის პირისპირ ეწყობიან (ქალებიც და კაცებიც) შეიარაღებულნი. წინამდგომნი, ისინი, ვინც ამანათები (მოწინააღმდეგეთაგან საუკეთესონი და პატივსაცემნი) უნდა შეიპყრონ, შეტევის იმიტაციას ახდენენ – ყვირილით და იარაღის ჟღარუნით შეიჭრებიან მოწინააღმდეგის რიგებში და მძევალი

⁹ ბაშკირების მაგალითზე შეგვიძლია ვთქვათ, რომ მომთაბარეების მიერ ერთმანეთისთვის საქონლის, მოგვიანებით კი საძოვრების წართმევას (ბარიმთა) მოსდევდა საპასუხო აქცია (ქარიმთა). ამ სიტუაციას არეგულირებდა ამანათობა (tarkhan.ru/27.05.2011).

¹⁰ მსგავსი ფორმით ამანათებს ითხოვდნენ ირანის შაჰებიც და ოსმალეთის სულთნებიც (ნ. ბერძენიშვილი, ვ. დონდუა, მ. დუმბაძე, გ. მელიქიშვილი, შ. მესხია, პ. რატიანი. საქართველოს ისტორია. ტ. I. თბ. 1958, გვ. 277).

ხელში აყვანილი გამოჰყავთ. ამგვარად გაცვლილ ამანათებს დიდი პატივითა და ყურადღებით ეპყრობიან. სიარულის ნებასაც კი არ აძლევენ. საჭიროების შემთხვევაში ხელში აყვანილი დაატარებენ... ყველაფერი ეს დიდი ზეიმითა და ღრეობით სრულდება“.¹¹

რუსეთში, ძირითადად, გამოიყენებოდა ცალმხრივი ამანათობა. როგორც აღვნიშნეთ, ლოიალობის გარანტიის ამ ფორმას მიმართავდნენ აღმოსავლელ ხალხებთან (ვოლგისპირეთის არარუსი ხალხების, ციმბირისა და ალიასკის მოსახლეობასთან, კავკასიელ მთიელებთან) ურთიერთობისას. ამანათი რომ ერთგულების გარანტიად გამოიყენებოდა, ამის დადასტურებაა ასტრახანელი ვოევოდების დამოკიდებულება ყალმუხი ტაიშებისადმი, რომლებიც ითხოვენ ამანათებს ასტრახანში. „მძევლის გარეშე ვერ ვენდობით, რადგან აქამდეც ბევრჯერ დადეს ფიცი და არც ერთხელ არ შეასრულეს“,¹² – წერდა 1651 წელს ვოევოდა ი. პრონსკი.

იშვიათად, მაგრამ მაინც, პოლიტიკური მძევალი აჰყავდათ ევროპელთაგანაც: 1734 წ., ერთი მხრივ, რუს გენერალ-ფელდმარშალ მინიხს, მის მოკავშირე ვაისენფელდის ჰერცოგსა და, მეორე მხრივ, დანცინგის ღებუტატებს ვაალსა და ფერბერს შორის შეთანხმებით დადგინდა, რომ ეს უკანასკნელნი დარჩებოდნენ რუსთა ბანაკში ამანათებად, ვიდრე არ დასრულდებოდა მოლაპარაკებები.

მძევლის საკითხის წინწამოწევა თუ „მივიწყება“ დამოკიდებული იყო ქვეყანაში არსებულ მდგომარეობაზე. განსაკუთრებული ინტენსივობით ამ საკითხის გადაწყვეტას ითხოვდნენ კრიტიკულ სიტუაციებში (მაგ.: XVIII საუკუნის 30-40 წლებში), როდესაც სახელმწიფოს არ ჰქონდა მიმდებარე ტერიტორიების მოსახლეობის დამორჩილების და მათი ლოიალობის შენარჩუნების სხვა გარანტიები. ამანათობით შეპირებული ტერიტორიების მოსახლეობასთან დამოკიდებულების ხასიათი განსაზღვრავდა მძევალთა აყვანა-დათხოვნის ინტენსივობას. ამ შემთხვევაში გასათვალისწინებელია როგორც „ნდობის“ საკითხი (უფრო ნაკლებად, პროპაგანდისტული აქტია), ისე მათი შენახვის ხარჯების ზრდა. ამ უკანასკნელის გამო ადგილობრივი ხელისუფლება ხშირად გამოსულა ამანათობის გაუქმების ინიციატივით.¹³

საინტერესოა ასევე, რომ ცალკეული ხალხისაგან ასაყვანი მძევლების

¹¹ А. Гринев. Туземцы-аманаты в Русской Америке. Клио. № 4. 2003, გვ. 124.

¹² Очерки истории Калмыцкой АССР. Дооктябрьский период. М. 1967, გვ. 114-115.

¹³ А. Гринев. Туземцы-аманаты в Русской Америке, გვ. 129.

რაოდენობა განისაზღვრებოდა კონკრეტული პირობების შესაბამისად. მაგალითად, XVIII საუკუნის 30-იან წლებამდე ყაბარდოელი მთავრები აგზავნიდნენ მხოლოდ ერთ წარმომადგენელს. ამის შემდეგ, უთანხმოების გამო, რუსებმა დაიწყეს ამანათების აყვანა ყოველი მნიშვნელოვანი მთავრისაგან.¹⁴ ჩეჩენი მმართველები, ჩატუსოვები, ჩიზნახოვები, ზუმსოვცოვები, ვაშანდროვები XVII ს. რუსეთის მფარველობაში შესვლის შემდეგ რიგ-რიგობით იძლეოდნენ მძევლებს.¹⁵ მე-18 საუკუნის დასაწყისში რუსეთისადმი ერთგულების დასტურად ნოღაელებმა საინოვო და კასაევო გვარებიდან გასცეს მხოლოდ ერთი ამანათი. მოგვიანებით, ნოღაელთა დაქუცმაცებულობის გაძლიერების შემდეგ კი ყველა მურზა ცალკე მძევალს იძლეოდა.¹⁶

1657 წელს ყალმუხმა ტაიშებმა პირობა დადეს ამანათად საკუთარი ბიძაშვილები ან ნათესავები გაეგზავნათ, ხოლო რუსებთან თანალაშქრობისას დაემატებინათ სხვა დიდგვაროვანი მძევლები.¹⁷

ასევე საინტერესოა, როგორი იყო თავად ამანათის გამცემი ხალხების დამოკიდებულება მფარველობის ამგვარი გამოხატულებისადმი: XVIII საუკუნეში ამანათის გაცემის საკითხმა მწვავე პოლიტიკური ხასიათი შეიძინა ყალმუხებში. მაგალითად, 1724 წელს ხანობის ერთ-ერთმა კანდიდატმა უარი თქვა შვილის გაცემაზე და ხანობის წოდებაზე.¹⁸ მის ნაცვლად ეს პირობა მიიღო დონდუკ ფაშამ და მძევლად ერთ-ერთი ვაჟი ასარაი გასცა. ამის შემდეგ 1741 წელს დაინიშნა მეფისნაცვლად. მართალია, მისი ავტორიტეტი ვაჟის გარდაცვალების შემდეგ შეირყა, თუმცა 20 წელი დარჩა ხელისუფლებაში.¹⁹

საინტერესოა ჩეჩნების დამოკიდებულება ამანათებისადმი. ისინი ამანათს თვლიდნენ არა პოლიტიკური მორჩილების, არამედ რუსეთისადმი კეთილგანწყობის გამოხატულებად. იგივე ითქმის ყაზახ ხანებზეც.

სხვა კავკასიელ ხალხებს ამ ინსტიტუტისადმი ჩეჩნებისაგან განსხვავებული დამოკიდებულება აქვთ. ურთიერთობები განსაკუთრებით გამწვავდა XVIII საუკუნის 30-იან წლებში, როდესაც 1732-1735 წლებში ირანთან გან-

¹⁴ Кабардино-русские отношения в XVI-XVIII вв. Т. II. М. 1957, გვ. 101.

¹⁵ Русско-чеченские отношения..., გვ. 178.

¹⁶ Б.Б. Кочекаев. Ногайско-русские отношения в XV-XVIII вв. Алма-Ата. 1988, გვ. 138.

¹⁷ Очерки истории Калмыцкой АССР..., გვ. 119.

¹⁸ Очерки истории Калмыцкой АССР. Дооктябрьский период. М. 1967, გვ. 187.

¹⁹ Н. Н. Пальмов. Очерк истории калмыцкого народа за время пребывания его в пределах России. Астрахань. 1922, გვ. 50-56; К.Н. Максимов. Калмыкия в национальной политике, системе власти и управления России (XVII-XX вв.). М. 2002, გვ. 122-123.

ჯისა და რეშტის, 1739 წელს კი ოსმალეთთან ბელგრადის ტრაქტატების დადების²⁰ (ანუ რუსეთის კავკასიიდან უკანდახვევის) შემდეგ, როდესაც ყაბარდოსა და ყალმუხეთში გაძლიერდა პროთურქული ორიენტაცია. ამ დროს ყიზლარში კავკასიელი მმართველების მიერ გაცემული 22 ამანათი ზის. აქედან დიდი ყაბარდოდან 11, მცირე ყაბარდოდან – 4, აყსუს მიდამოთა მფლობელებიდან – 1, ენდერელებისაგან – 1, ჩეჩნებისაგან – 2 მძევალია გაცემული.²¹ 1743 წელს ნადირ შაჰის განსაკუთრებული გააქტიურებისას ყიზლარში მარტო „მთიელთა“ მმართველთაგან 110, ხოლო სულთან-აულელთაგან 126 მძევალი ზის. მათ შენახვაზე 3036 მანეთი და 40 კაპიკი დაიხარჯა.²²

თავის დაზღვევის მიზნით, რუსმა ხელისუფლებმა რამდენიმე მძევალი ყიზლარიდან ასტრახანში გადაიყვანეს, თუმცა ამ გამაფრთხილებელმა ღონისძიებამ უკუშედეგი გამოიღო – სასლან ბეგ კაიბუკინი (ყაბარდოს დიდი მთავარი), შვილის ამანათობის მიუხედავად, ყირიმის ხანს – ყაფლან გირეის მიემხრო.²³ იგივე მოიმოქმედა ყულმუხეთის მმართველმა ალიშა ხამაზინმა. ასევე საინტერესოა მცირე ნოღაელთა მოქმედებაც: ამანათების გაცემის მიუხედავად, მათი დიდი ნაწილი ყირიმის ხანს მიუვიდა. ამის პასუხად რუსებმა 50 მძევალი ყიზლარიდან ასტრახანში გადაგზავნეს. ამ ღონისძიებამაც ვერ შეაშინა ნოღაელები, რომელთა ერთი ნაწილი 1740 წელსაც მიუვიდა ყირიმის ხანს.

ალიასკაზე მოღვაწე რუსი მეწარმეების მიერ ეკატერინე მეორესადმი 1788 წლის თებერვალში წარდგენილ თხოვნაში დაფიქსირებულია ადგილობრივი მოსახლეობისაგან 500 (!) ამანათის აყვანის ფაქტი.²⁴

ამანათობაზე საუბრისას უნდა გავითვალისწინოთ ის გარემოებაც, რომ პირველ რიგში, ეს იყო, რა თქმა უნდა, სოციალურ-პოლიტიკური და, არც

²⁰ ბელგრადის ტრაქტატის ტექსტში მითითებული იყო, რომ რუსეთსა და ყაბარდოს შორის ურთიერთობა უნდა მოგვარებულიყო ამანათების გაცემის გზით: «**Артикуль 6.** ...Но что однакоже по древнему обыкновению браны будут во Всероссийскую Империю от тех Кабардинцев, для спокойнаго их пребывания аманаты; и Оттоманской Порте, також позволяется для такой же причины, брать от них таких же аманатов; а ежели помянутые Кабардинцы причину жалобы подадут одной или другой Державе, каждой позволяется наказать» (Договоры России с Востоком политические и торговые. Собрал и издал Т. Юзефович. СПб. 1869, გვ. 15-24).

²¹ П. Г. Бутков. Материалы для новой истории Кавказа с 1722 по 1803 гг, გვ. 157.

²² П. Г. Бутков. Материалы для новой истории Кавказа с 1722 по 1803 гг, გვ. 78; Кабардино-русские отношения в XVI-XVIII вв. Т. II. М. 1957, გვ. 107.

²³ Кабардино-русские отношения в XVI-XVIII вв. Т. II. М. 1957, გვ. 84.

²⁴ А. Гринев. Туземцы-аманаты в Русской Америке, გვ. 132.

თუ იშვიათად, ეკონომიკური იძულების ინსტიტუტიც. იძულება ხშირად ეკონომიკური ხასიათისა იყო, იასაყის-ბეწვეულით გადასახადის უზრუნველსაყოფად. მაგ.: ყაზანისა და ციმბირის ქარხნების მთავარი სამმართველოს კანცელარიის უფროსი, ნამღვილი სახელმწიფო მრჩეველი ვ. ტატიშჩევი 1736 წელს კრძალავდა ყოველნაირ ვაჭრობას, თუ ბაშკირები არ გასცემდნენ ამანათებს; ტობოლსკელ კაზაკთა ატამანის ივანე რებროვის 1739 წლის არზაში ვკითხულებთ: „...დავიჭირეთ იაკუცკელი მთავრის ახტან მულჩეევის ვაჟი ამანათად და ამის შემდეგ ავიღეთ მათგან იასაყი“;²⁵ საზღვაო უწყების 1764 წლის 16 ივნისის საიდუმლო ინსტრუქციაში ნათქვამია, რომ „აღნიშნული კუნძულების (უმნაკის და უნალაშკის) მკვიდრი მოსახლეობის რუსეთისადმი მორჩილების შენარჩუნება და იასაყის გადახდა ხერხდება მხოლოდ ამანათების წყალობით. მათი შიშით განმაპირობებელი არის ამანათების სიცოცხლე“.²⁶

„ამანათობა“ სოციალური მნიშვნელობით განსხვავდება მძევლის სხვა გაგებისაგან. ამანათებად აპყავდათ (ან ხდებოდნენ) არც თუ უბრალო ადამიანები (ტატიშჩევის მიხედვით – მმართველთა ნათესავები, ან ძმები). უფრო ხშირად ესენი იყვნენ მაღალი სოციალური სტატუსის, ავტორიტეტის მქონე ადამიანთა ოჯახის წევრები – შვილები, ძმისშვილები, უახლესი ნათესავები. რუსეთის მთავრობა დიდი პასუხისმგებლობით ეპყრობოდა იმ საკითხს, რომ მოკავშირეებს არ ეძუებოდათ და მნიშვნელოვანი პიროვნებების ნაცვლად „მსხვერპლად“ გაწირული უგვანო, ან არც თუ მნიშვნელოვანი კანდიდატი არ შეეტყუებინათ. ხელისუფალნი ყოველთვის საგანგებოდ მიუთითებენ მოხელეებს, გადაამოწმონ ამანათის სოციალური მდგომარეობა; ამანათის გარდაცვალებისა და მისი სანაცვლოს გაცემაზე უარის შემთხვევაში, 1754 წლის ინსტრუქციის თანახმად, საგარეო საქმეთა კოლეგია ადგილობრივ ხელისუფლებას ავალდებულებდა ხელში ჩაეგდოთ თავად მმართველი (მფლობელი), ან მისი საუკეთესო აზნაური (уздень).²⁷ 1794 წელს ერთ-ერთი რუსი მკვლევარი მიუთითებდა, რომ იაკუტელებმა რუსები მოატყუეს და საკუთარი შვილების ნაცვლად მონები შეატყუესო,²⁸ პ. ბუტკოვი გვამცნობს, რომ მთიელთა მმართველები ხშირად გადააცემდნენ გლეხს ან ტყვეს. დაუძახებდნენ შვილს

²⁵ А. Гринев. Туземцы-аманаты в Русской Америке, გვ. 128.

²⁶ А. Гринев. Туземцы-аманаты в Русской Америке, გვ. 129.

²⁷ П. Г. Бутков. Материалы для новой истории Кавказа с 1722 по 1803 гг., გვ. 163.

²⁸ А. Гринев. Туземцы-аманаты в Русской Америке, გვ. 135.

და გაგზავნიდნენ მძევლად. თავად დადებულები კი პირობების შესრულებას არც ფიქრობდნენ.²⁹

როგორც აღვნიშნეთ, მძევლის გაცემა წარმოადგენს გამცემისაგან მიმღების უპირატესობის, მფარველობის, საკუთარი სუვერენიტეტის შეზღუდვის აღიარებას, რაც ხშირად იწვევდა პროტესტს.³⁰ მძევლებს (ამანათებს) განიხილავდნენ არა როგორც პირდაპირი მნიშვნელობით მძევალს, არამედ, გარკვეულწილად, როგორც შესაბამისი ქვეყნის სრულუფლებიან წარმომადგენელს. ამგვარი დამოკიდებულების გამო რუსი მოხელეები ვალდებულები იყვნენ განსაკუთრებულად ეცათ მათთვის პატივი. საყურადღებოა ინსტრუქცია ყიზლარის კომენდანტისადმი, სადაც ნათქვამია: „მათ მოეპყარით ფრთხილად, დაკვირვებით, სამართლიანად, ყურადღებით, დაყვავებითაც კი კიდევ, მაგრამ ზედმეტი არ მოგივიდეთ“.³¹

ამანათად მყოფს ეძლეოდა საშუალება, ახლოს, გაცნობოდა რუსეთის ყოფა-ცხოვრებასა და სახელმწიფო წესრიგს. ამისათვის ზოგიერთ მძევალს, რომლის გამცემიც ლოიალურად იყო განწყობილი რუსეთის ხელისუფლებისადმი, აცნობდნენ ქალაქს, არ უკრძალავდნენ ურთიერთობას გარშემომყოფებთან, იჩენდნენ მის მიმართ ყურადღებას. XVIII საუკუნის შუა ხანებიდან, რუსული ყოფის უფრო აქტიური პროპაგანდის მიზნით, რუსები ცდილობდნენ ამანათების უფრო ფართოდ გამოყენებას. მაგალითად, 1730 წლის ინსტრუქცია ქალაქ ოხოტსკის (ციმბირი) ქალაქის თავს ავალდებულებდა, რომ ხელი შეეწყო ყველა მღვდელმსახურისათვის ამანათებში განათლებისა და ქრისტიანობის გავრცელების საქმეში. ყიზლარის ხელისუფალთაც ევალდებოდათ მძევლებისათვის ჩაენერგათ ადამიანურობა და სიკეთე, განათლების გზით განერიდებინათ ისინი ბოროტისგან და ბარბაროსული ჩვევებისაგან.³²

²⁹ ასტრახანის ვოევოდა უარს არ ამბობს 2 წლის გასვლის შემდეგ შეცვალოს ჩენების მიერ გაცემული ამანათი, მხოლოდ იმ პირობით, თუ ახალი კანდიდატი იქნებოდა წინაზე უკეთესი და მისი ნდობაც იქნებოდა შესაძლებელი (Русско-чеченские отношения. II пол. XVI-XVII вв. Сб. документов. М. 1997, გვ. 179).

³⁰ XVIII საუკუნის 60-იან წლებში ბაშკირებს აჯანყების გამო შეაწერეს ამანათები, რაზეც მათ პროტესტი გამოხატეს – «Прежде Падишах нас чрез аманатов не оберегал, добром и милостью. Если падишах пожелает нас по-прежнему в холопстве держать, то пусть нам пришлет наших аманатов» (tarkhan.ru/27.05.2011).

³¹ Н. А. Сотапов. Северный Кавказ в русско-иранских и русско-турецких отношениях в XVIII в. От Константинопольского договора до Кючук-Кайнарджского мира 1700-1774 гг. М. 1991, გვ. 93.

³² П. Г. Бутков. Материалы для новой истории Кавказа с 1722 по 1803 гг. Ч. III. СПб. 1869, გვ. 157; А. Гринев. Туземцы-аманаты в Русской Америке, გვ. 131.

ერთ-ერთი მისიონერი-მღვდელმონაზონი გედეონი აღნიშნავდა, რომ 1806 წელს ალიასკაზე არსებულ სასწავლებელში ნებაყოფლობით მონათლული ამანათები სწავლობდნენ, რომელთაგან ორნი – კალისტრატე და გედეონი შემდგომში რუსულ-ამერიკულ კომპანიის თარჯიმნებად (ტოლმაჩებად) აიყვანეს.³³ დაწინაურდნენ ბაშკირები – იასან ყარაბაშევი, არეკ ისენბაევი და იუ-ნაი ახნაევი. ისინი დაინიშნენ თავთავიანთ ოლქებში მამასახლისებად.

განსხვავდება შესრულების ფორმაც – თუ მძევალი აჰყავდათ და აჰყავთ ძალისმიერი მეთოდის გამოყენებით, ამანათის, ანუ პოლიტიკური მძევლის გაცემა რიგ შემთხვევებში ნებაყოფლობითაც ხდებოდა.³⁴

საინტერესოა საკითხი მძევლად ყოფნის ხანგრძლივობის შესახებ. მძევლობის შემთხვევაში – ვადები შეზღუდულია, მეორე შემთხვევაში კი – შეუზღუდავი. რუსეთში ამანათები არ იყვნენ ერთი და იგივე პირები. გარკვეული ვადების გასვლის შემდეგ რუსეთის მთავრობასთან შეთანხმებით შეიძლებოდა მათი გაცემა.³⁵

ამანათობაში ვადებისა და ცხოვრების პირობების გარდა, პიროვნებების შემდგომი ბედიც განსხვავებული იყო. ნოღაელი ადილ-შურზა ტემირბულატოვი 20-წლიანი მძევლად ყოფნის შემდეგ რუსეთის გენერალი გახდა. მართალია, 1733 წელს იგი გაექცა „პატრონს“ და ყირიმის ხანს მიეკედლა, მაგრამ 1740 წელს კვლავ დაბრუნდა. მოგვიანებით, როგორც ღალატში ეჭვმიტანილი, ორენბურგის ციხეში გადაასახლეს.

მეორე ნოღაელი მძევალი, ყაზბულათ-შურზა ტოგანოვი, როგორც წარ-

ამ მხრივ საინტერესოა 1775 წელს კამჩატკის ადმინისტრატორის პრემიერ-მაიორ მ. ფონ ბემის ინსტრუქცია კურილიის კუნძულებზე ექსპედიციის ხელმძღვანელის ი. ანტიპოვისადმი, სადაც ავტორმა ამანათებისადმი დამოკიდებულების მანამდე არსებული გამოცდილება შეაჯამა. ინსტრუქციის თანახმად, ამანათები უნდა აეყვანათ არა მარტო უსაფრთხოების უზრუნველყოფის მიზნით, არამედ მათი „გაკულტურებისათვის“ დაგეგმილი იყო მთელი რიგი ღონისძიებები: რუსული ენის, წეს-ჩვეულებების გაცნობა-შესწავლა და მათი (ამანათების) მუშევრებით ადგილობრივ მოსახლეობაში შეტანა (А. Гринев. Туземцы-аманаты в Русской Америке, გვ. 131-132).

³³ А. Гринев. Туземцы-аманаты в Русской Америке, гв. 138.

³⁴ «Искать государственной прибыли, призывать в подданство инородцев, обеспечивать их и брать аманатов, а которые не пойдут в подданство и не дадут аманатов, с теми поступать военном поведением»-ნათქვამია ტობოლსკის დრაგუნთა პოლკის კაპიტნის პეტრე ტატარინოვისადმი 1713 წელს გაცემულ ინსტრუქციაში. მოგვიანებით, 1727 წელს მსგავსი ფორმულა დაფიქსირდა ეკატერინე I-დმი სენატის რეკომენდაციებში (А. Гринев. Туземцы-аманаты в Русской Америке, гв. 128,132).

³⁵ П. Г. Бутков. Материалы для новой истории Кавказа с 1722 по 1803 гг., гв. 163.

ჩინებული და განსწავლული სანკტ-პეტერბურგს გადააგზავნეს და საგარეო საქმეთა კოლეგიაში მიიღეს თარჯიმნად. იგი 1745 წელს მოინათლა კიდეც, და კადეტთა კორპუსშიც ჩაირიცხა. მოგვიანებით კავკასიაში მსახურობდა, იყო მოზდოკის კომენდატი, მიიღო გენერალ-მაიორის ჩინი.³⁶

ამანათთა ცხოვრებაში ყველაზე დიდი აკრძალვა შეეხებოდა მათ თავისუფალ გადაადგილებას, განთავსების ადგილის (ქალაქი, ციხე) დატოვებას. მძევლების ზედამხედველობა ევალებოდა ადგილობრივ გარნიზონს და პოლიციას. გამოიყოფოდა სპეციალური ყარაული, რომელსაც ოფიცერი მეთაურობდა. ზოგჯერ ვხვდებით განსაკუთრებულ რწმუნებულებსაც.³⁷ მიუხედავად ამგვარი აკრძალვებისა, მძევლებს მაინც ჰქონდათ ურთიერთობა ახლობლებთან, რომლებიც ხშირად სტუმრობდნენ მათ და აწვდიდნენ უკანასკნელ ცნობებს სამშობლოდან.³⁸ ამანათებს ეძლეოდათ პირადი იარაღისა და ადჭურვილობის ტარების უფლება, სარგებლობდნენ რუსეთის მხარის სამედიცინო დახმარებით.

მძევლების განთავსების ადგილი შემთხვევითია, პოლიტიკური მძევლები კი ცხოვრობდნენ სპეციალურად გამოყოფილ ადგილებში. არსებული პოლიტიკური კონიუნქტურა გავლენას ახდენდა მძევალთათვის შესანახი ადგილების ე. წ. „მძევალთა ეზოების“ (аманатный двор) განლაგებაზე.

მძევლების შესანახი ადგილები სპეციალურად გამოიყოფოდა და მნიშვნელობის მიხედვით მდებარეობდა სხვადასხვა ქალაქში. მაგალითად, უფაში – ციმბირელთათვის, ასტრახანში – აცხოვრებდნენ მიმდებარე ხალხებისა და, ზოგადად, აღმოსავლელთა მძევლებს, თერგის, მოგვიანებით კი ყიზლარის ციხეს – იყენებდნენ კავკასიელ მმართველებთან აყვანილ ამანათებს. ძირითადი „ეზო“ მდებარეობდა მოსკოვში, სადაც „ინახავდნენ“ განსაკუთრებულად „ძვირფას“ მძევლებს. აქ ზოგჯერ 150-მდე ასეთი „სტუმარი“ ყოფილა დაბინავებული.

საყურადღებოა ერთი ფაქტი: ზემოთ აღვნიშნეთ, რომ ამანათები ძირითადად განთავსებულნი იყვნენ მათი მხარეების მახლობელ ქალაქებში, რომ ნათესავებს ჰქონდათ მათთან კონტაქტი და მათი მდგომარეობის შესახებ ინ-

³⁶ П. Г. Бутков. Материалы для новой истории Кавказа с 1722 по 1803 гг., გვ. 219.

³⁷ ყიზლარში მყოფ მძევლებზე ზედამხედველობა ხშირად ევალებოდა იქ მყოფ გენერალ-მაიორ, მთავარ ელმურზა ჩერკესოვს, ყაბარდოელ მთავართა ჩამომავალს.

³⁸ ერთ-ერთი რუსი ნეგოციანტი ივანე კოროვინი აღნიშნავდა: «А между тем к находящимся при нас при гаване четырнадцати человекам аманатам приезжали отцы их тоены раза три в разные числа в байдарках, которые привозили рыбу треску и понемногу китоваго жиру. И за привоз того корму им тоенам давали от себя королками тако ж и своими съестными припасами их довольствовали » (А. Гринев. Туземцы-аманаты в Русской Америке, გვ. 130).

ფორმაცია. ამ საკითხს ხშირად აკონკრეტებდნენ და მუდმივად სთხოვდნენ ხელისუფლებას შორის არ წაეყვანათ ძველები. რუსეთის მოხელეებს მხოლოდ უკიდურეს შემთხვევაში გადაჰყავდათ ამანათები უფრო შორეულ ადგილებში. ამ მეთოდს იყენებდნენ ძველების პატრონებზე ზეწოლის გაზრდის მიზნით. ხდებოდა პირიქითაც, ლოიალური ვასალებისათვის კეთილგანწყობის საჩვენებლად, შორეული პუნქტებიდან უკან, მახლობელ ქალაქებში აბრუნებდნენ. მაგალითად, ასტრახანის გუბერნატომა ვ. ტატიშჩევმა 1745 წელს ასტრახანიდან ყიზლარს დააბრუნა თათარხან ჩერკასკის ვაჟი და აზნაური საბუ-გირეი. ამანათთა გამცემები ამ და სხვა საკითხებს განსაკუთრებულ ყურადღებას აქცევდნენ და აპროტესტებდნენ ყოველგვარ გადაცდომას, რადგან ამანათისადმი დამოკიდებულება სიმბოლურად თავად გამცემისადმი დამოკიდებულებას გამოხატავდა.³⁹

ქვეყნებს შორის არსებული ურთიერთობების განვითარების შესაბამისად (დაახლოება, ურთიერთობის გაციება) შეიძლება შეეცვალოს ძველების ადგილსამყოფელი. მაგალითად, 1657 წელს, ყალმუხებთან ურთიერთობის საბოლოოდ მოგვარების შემდეგ, აქაური ამანათებისათვის სამყოფლად რუსეთის ხელისუფლებამ ასტრახანი დაადგინა და გაზარდა მათი შესანახი თანხა.⁴⁰

ამ მძევალთა შესანახად მთავრობა განსაკუთრებულად ზრუნავდა: საცხოვრებლის გამოყოფის გარდა, მძევალს თან ახლდა თანმხლები პირები (ოჯახი, მოსამსახურეები და სხვა), გამოიყოფოდა თანხა მათ შესანახად... ყალმუხების ხანის დონდუკ დაშის ვაჟს – ასარაის თან ახლდა მღვდელმსახური, ყალმუხი მსახურები, რუსი ზედამხედველები და უცხოელი ექიმიც კი.⁴¹

ასევე საინტერესოა, რომ შიბუთელი (ჩეჩენი) – ამანათის თერგის ციხეში შენახვის თანხები სახელმწიფოს უჯდებოდა 60 მანეთი წელიწადში.⁴² ამ თანხის გარდა, სამოსისათვის სახელმწიფო გამოჰყოფდა 2 მანეთს წელი-

³⁹ 1763 წელს რუსი ნეგოციანტის ივანე კოროვინის ბრძანებით გაროზგეს ალექსეიტელთა ერთ-ერთი ბელადის ვაჟი. ამ მოქმედებებმა ადგილობრივი მოსახლეობის ამხედრება გამოიწვია: «Такое телесное наказание, сделанное сыну Тоэна, каковому в их быту подвергались одни только Калги (рабы) и безчестные люди и которое как никогда ими не слыханное и не виданное они почли за великое бесчестие и ужаснее самой смерти, оскорбило Алеутов до чрезвычайности. И сверх того, как говорят старики Алеуты, видя от Русских и другие притеснения и обиды, касательно их жен и дочерей, положили намерение избавиться от таковых неприятных им гостей» (А. Гринев. Туземцы-аманаты в Русской Америке, გვ. 130).

⁴⁰ Очерки истории Калмыцкой АССР. До октябрьский период. М. 1967, გვ. 118.

⁴¹ Н. Попов. Татищев и его время. М. 1861, გვ. 332.

⁴² ეს საკმაოდ დიდი თანხაა. ამავე პერიოდში საელჩო პრიკაზის, მოსკოვის სამეფოს საგარეო უწყისების, ხელმძღვანელის ხელფასი შეადგენდა 120 მანეთს.

წადში, ყოველკვირეულად მძევალს 25 კათხა ღვინო და 7 „ვედრო“ ლუდი ეძლეოდა.⁴³

მძევალთა შენახვისათვის გაღებული თანხები ყოველთვის ერთნაირი არ იყო. ამაზე გავლენას ახდენდა პოლიტიკური კონიუნქტურა. თუ მძევლის გამცემი მხარე არ ინარჩუნებდა ერთგულებას, ან არ ასრულებდა სხვა ვალდებულებას, ამანათებისადმი დამოკიდებულება მკაცრდებოდა. ცნობილია შემთხვევები, როდესაც, მაგალითად ასტრახანის გუბერნატორმა ი. პრონსკიმ, მხოლოდ პურსა და წყალზე დასვა მძევლები.⁴⁴

რუს მკვლევართა ერთი ნაწილი აღნიშნავს, რომ რუსეთში, სხვა ქვეყნებისაგან განსხვავებით, მძევლები გარკვეული დიპლომატიური იმუნიტეტით სარგებლობდნენ. მათ არ მოეთხოვებოდათ პასუხი მათი ნათესავების, თანამემამულეების საქციელზე. ხშირად მათ შეუფერებელ საქციელსაც პატიობდნენ. უკიდურეს შემთხვევაში მოუჭრიდნენ შესანახ თანხას. გვაქვს სხვა შემთხვევებიც, როდესაც მღვდმარეობის გართულებისას რუსი მოხელეები გასცემდნენ მძევალთა განადგურების ბრძანებას: 1762 წელს ალიასკაზე ალუუთელთა თავდასხმის პასუხად 7 მძევალი მოკლეს, 1772 წელს რუსმა ზღვაოსანმა ი. სოლოვიოვმა კუნძულ სანას მცხოვრებთაგან აყვანილი მძევალი მოაკვლევინა.⁴⁵

ამანათობის ნაირგვარობად უნდა მივიჩნიოთ მძევლად ქალების გაცემა: ნოღაელი მთავრები ბაშკირებისგან ამანათებად იყვანდნენ ქალებს.⁴⁶

* * *

მძევლის საკითხი თავისებურად, განსხვავებულად, მაგრამ მაინც არაერთხელ დასმულა ქართულ-რუსული ურთიერთობებისას. ჩვენში ითვლება, რომ მძევალი გაჰყავდათ „ურჯულ“ ქვეყნებში, ხოლო ერთმორწმუნე რუსეთი ამ საკითხით არც დაინტერესებულა.⁴⁷

საქმე არც თუ ისე მარტივადაა. ქართულ-რუსულ ურთიერთობებში ეს

⁴³ Русско-чеченские отношения..., გვ. 178.

⁴⁴ Русско-чеченские отношения, გვ. 178-179.

⁴⁵ А. Гринев. Туземцы-аманаты в Русской Америке, გვ. 131.

⁴⁶ tarkhan.ru/27.05.2011.

⁴⁷ „ჩვენმა ისტორიკოსებმა უკვე დაადგინეს, რომ ამ პერიოდში მოსკოვი არ ცდილობდა მძევლის აყვანას რუსეთ-კახეთის კავშირის უზრუნველსაყოფად“ (დ. ალექსიძე. საქართველო რუსეთის საერთაშორისო – სამართლებრივი ურთიერთობა XV – XVIII სს. თბ. 1983, გვ. 125).

საჭირობოროტო საკითხი არაერთხელ წამოჭრილა.

პოლიტიკური მიხედვის საკითხს ნაშრომი მიუძღვნა ი. ცინცაძემ: „მძევლის საკითხი რუსეთ-საქართველოს ურთიერთობების ისტორიაში XVI-XVII სს.“.⁴⁸ ეს პერიოდში შეზღუდული უფრო სამეცნიერო-პოპულარული ნაშრომია, სადაც მეცნიერი მხოლოდ ცალკეულ საკითხებს აღწერს. მათი სისტემური კვლევა არავის უწარმოებია.

საკითხში გარკვევისათვის, უპირველესყოვლისა, უნდა გავიხსენოთ, თუ რა ვითარებაში დამყარდა ორ ქვეყანას შორის ურთიერთობები. მოვიხმობთ მოკამედ თავერის ცნობას: „მან (თეიმურაზმა), რადგანაც რუსების თანამორწმუნე იყო, მიმართა რუსის ხელმწიფეს და დახმარება და შველა ითხოვა. მან მზაკვრულად ურჩია..., რომ მიზანშეწონილი იქნებოდა, თუ ყოი-სუს ციხის სანახებში რამდენიმე სხვა ციხეც იქნებოდა ამენებული“.⁴⁹ მართალია, გვიანი ხანის ცნობაა, მაგრამ კარგად გადმოგვცემს შექმნილ მდგომარეობას.

ამრიგად, XVI საუკუნის მიწურულს მოსკოვისა და კახეთის სამეფოებს შორის დამყარებული ურთიერთობა „ურჯულოთაგან ქრისტიანობის დაცვის“ იდეაზეა დაფუძნებული. მოსკოვის სახელმწიფოს პრაქტიკაში ეს პირველი შემთხვევაა მართლმადიდებელ ქვეყანასთან ამგვარი ურთიერთობისა. მიუხედავად იმისა, რომ რუს ხელისუფალთ ზოგადად უნდა მოსწონებოდათ თავიანთი ავტორიტეტის ზრდა-აღიარება, პირველ ხანებში ერთგვარი დაბნეულობა ეტყობათ: გასარკვევი ჰქონდათ, რის საფუძველზე უნდა მიეღოთ მფარველობაში კახეთი – ფიცი საკმარისი უნდა იყოს, მძევლებსა და იასაყს ვერ დააკისრებენ, ტერიტორიითაც შორსაა და ორი დიდი მუსლიმურ სახელმწიფოს „ყმა“.⁵⁰ ამიტომაცაა, რომ პირველ ხანებში „ფიცის წიგნებსა“ და „ოქრობეჭდოვან“ სიგელებში დამოკიდებულების შესახებ მხოლოდ ზოგადი ფრაზები გვხვდება.⁵¹

⁴⁸ „საბჭოთა სამართალი“. თბ. 1964. №4, გვ. 66-75.

⁴⁹ მოკამედ თავერის ცნობები საქართველოს შესახებ. ვლ. ფუთურიძის გამოცემა. კრ.: „მასალები საქართველოსა და კავკასიის ისტორიისათვის“ (მსკი). ნაკვ. 30. თბ. 1954, გვ. 284.

⁵⁰ ე. კოროვინი მიუთითებს, რომ შუა საუკუნეებში „ფიცი“ («крестное целование») ითვლებოდა ყველაზე გავრცელებულ გარანტიად ერთგულებისა. მოგვიანებით (რუსულ სინამდვილეში მუსლიმებთან დაკავშირებით) მას დამატა მძევალ-ამანათი (Н. Марр. К столетию дня со рождения М. И. Броссе. Жур.: «Записки восточного отделения Императорского археологического общества». Т. 14. Вып. 4. СПб. 1902, გვ. 16; Кабардино-русские отношения в XVI-XVIII в.в., გვ. 215).

⁵¹ ლ. ალექსიძე, საქართველო რუსეთის საერთაშორისო-სამართლებრივი ურთიერთობა XV-XVIII სს, გვ. 55-146.

მხოლოდ მოგვიანებით, 1590-იანი წლების შუა ხანებში, როდესაც აქტიურად დაიწყო საშამხლოზე ლაშქრობის საკითხი, რუს დიპლომატებს „გაანსენდათ“ ქართველი მეფისაგან აეღოთ ერთგულების „ღამატებითი“ გარანტიები. ბორის გოდუნოვთან მოლაპარაკებებისას დაფიქსირდა რუსთა მოთხოვნა:

«...а тебе б, Александру царю, и детем твоим, будучи под в.г.н. его царского величества самодержавною.- А ко г.б.н. к в.г.ц. и в.к. Ф.И. в. Р. самодержцу к его царскому величеству прислсл бы еси сына своего царевича Юрья или внука своего царевича Константина его царские очи и жалование на себе видеть и его царского величества з жалованием вскоре ехать к тебе...Да ведамо в.г.ц. и в.к. Ф.И. в. Р. самодержцу учинилось, что у тебя, у Олександра царя, сидит в пойманье брат твой большой по своей вине... И тебе б, Александру царю, прислати к в.г.н. его царьскому величеству детей его обеих царевичей или одного из них с сыном своим с царевичем Юрьем или со внуком своим Константином для того: как в.г.н. отпустил сына твоего или внока, и те твои племянники в те поры побудут при г.н. его царском величестве, и всем окольным государем то будет пристрашно. А г.н. мимо твою волю от себя не отпустит...».⁵²

ეს საინტერესო შემთხვევაა. საერთოდ, რუსეთში უცხო ქვეყნებთან მიმოწერის წარმოების პრეროგატივით მხოლოდ მეფე სარგებლობდა. მეფის შემდგომ – ბოიართა სათათბირო.⁵³ კერძო პირებს განსაკუთრებული ინსტრუქციების გარეშე სასტიკად ეკრძალებოდათ მეფის სახელის ხსენებაც კი.⁵⁴

ბორის გოდუნოვი – ეს არის განსაკუთრებული შემთხვევა.⁵⁵

უცხოეთის სახელმწიფოთა წარმომადგენლებს მიუთითებდნენ ამ პიროვნების განსაკუთრებულ მდგომარეობაზე და ურჩევდნენ საქმის უკეთ წარმართვის მიზნით სწორედ მასთან ჰქონოდათ ურთიერთობა.⁵⁶ იგივე უნდა

⁵² С. А. Белокуров. Сношение России с Кавказом с 1578 по 1613 гг, გვ. 261.

⁵³ მიმოწერის უფლებით სარგებლობდა საელჩო „პრიკაზის“ პირველი ხელმძღვანელი – დიაკი ვისკოვატი და ისიც მხოლოდ ცოტა ხანს. მის შემდგომ ასეთი უფლება არავისთვის მიუციათ (А. П. Богданов. Первые российские дипломаты. М. 1991, გვ. 21-25).

⁵⁴ მსგავსი ინსტრუქციები ეძლეოდათ მხოლოდ განაპირა რაიონების ვოევოდებს.

⁵⁵ Н. Костомаров. Русская история в жизнеописании его главнейших деятелей. М. 1991, გვ. 331.

⁵⁶ С. М. Соловьев. История России с древнейших времен – Сочинения в 18-ти книгах. Кн. IV. Тт. 7-8. М. 1989, გვ. 191.

მომხდარიყო კახეთთან დამოკიდებულებაშიც, რადგან ამ ურთიერთობის ადრეულ ეტაპზე (1588 წ-დან) ქართველი ელჩებიც ამ პიროვნებასთან აწარმოებდნენ მოლაპარაკებას.⁵⁷ 1591 წლის 19 აპრილს ბორის გოდუნოვმა მეფესთან აუდენციამდე მიიღო ელჩები და მათგან მხოლოდ თარჯიმნის თანდასწრებით აწარმოებდა მოლაპარაკებას;⁵⁸ ეს ეტიკეტის არნახული დარღვევა იყო და მსგავსი დანაშაული მოსკოვის სახელმწიფოში მკაცრად ისჯებოდა.⁵⁹

საინტერესოა, რის საფუძველზე აძლევს ბორის გოდუნოვი თავს ამდენ უფლებას. თვითონ ამის შესახებ წერს:

«И яз по твоему челобитью и прошенью благочестивому ... ц. и в. к. в. Р., молил и бил челом. И государь наш ... впред мне о тебе и о твоей земле всякими делы твоими радети⁶⁰ приказал». ⁶¹

ბორის გოდუნოვი გარკვეული ხნის განმავლობაში დამოუკიდებლად აწარმოებს მოლაპარაკებას ალექსანდრე II-თან, მაგრამ ერთ მომენტში გადააჭარბა რწმუნებებს: მძევლის მოთხოვნის გამო ღინჯი და ფრთხილი ალექსანდრეს წყრომა დაიმსახურა.

«И мы то выслушали и о том велми подивился; еще бы и в царской грамоте не написано было, а государев бы посол изует говорил, и мы б его слову верили... А о том де не кручиня для одной речи: Божиею милостью от Бога нам ничево неоскудно. Один де государь еси якоже и аз и иные государи, ино для того тружаюсь для нашии сладкие веры христьянские». ⁶²

ამის შემდეგ რუსთა მხარეს აღარასოდეს დაუყენებია ეს საკითხი დღის წესრიგში.

მოგვიანებით კიდევ ერთხელ გამოჩნდა შესაძლო მძევლის – ბაგრატ

⁵⁷ С. А. Белокуров. Сношение России с Кавказом с 1578 по 1613 г.г., გვ. 54.

⁵⁸ С. А. Белокуров. Сношение России с Кавказом с 1578 по 1613 г.г., გვ. 229-231.

⁵⁹ ამის დასადასტურებლად საკმარისია ივანე ვისკოვატის, ვასილი შხელკალოვის და გრ. კოტოშინის მაგალითები. ისინი მკაცრად დაისჯნენ სამეფო კარის ნორმების დარღვევის გამო (С. А. Белокуров. О Польском приказе. М. 1906; А. П. Новосельцев. Русско-иранские политические отношения во II пол. XVI в. Международные связи России до XVII в. М. 1961).

⁶⁰ «Радеть» – მზრუნველობა, კეთილისმყოფელობა (С. И. Ожегов. Словарь русского языка. М. 1986, გვ. 554; რუსულ-ქართული ლექსიკონი. თბ. 1993, გვ. 610).

⁶¹ С. А. Белокуров. Сношение России с Кавказом с 1578 по 1613 г.г., გვ. 251.

ბორის გოდუნოვისადმი ასეთი უფლებები აღინიშნა მის ტიტულატურაშიც: «...конюший царя...наместник Казанского и Астраханского царств» (Н. П. Павлов-Сильванский. Государевы служивые люди. Т. I. СПб. 1902, გვ. 57).

⁶² С. А. Белокуров. Сношение России с Кавказом с 1578 по 1613 г.г., გვ. 263-264.

იესეს ძის კანდიდატურა, მაგრამ არეულობის ხანაში იგი ქრება. ამის შესახებ ნ. ბერძენიშვილი წერდა: „კონსტანტინეს (ალექსანდრე II-ს ძე – კონსტანტინე მირზა) მოწინააღმდეგეებმა საჭირო რწმუნებებით აღჭურვეს ბედის მძიებელი და მფარველ ხელმწიფეს მაჰმადიანთა მძლავრობისაგან კახეთის დაცვა სთხოვეს... კახელებმა ოსტატურად ისაქმეს, რომ ბაგრატ ბატონიშვილი მოსკოვს გააგზავნეს... მოსკოველ მეგობარს შეეძლო ბაგრატის კახეთს გამეფებისათვის ენერგიულად მხარი დაეჭირა და ამ აქციის ცნობა შაჰისათვის კატეგორიულად მოეთხოვა... შაჰ-აბასმა აქაც დასწრება გადაწყვიტა. მან ქრისტიან ბაგრატს ქრისტიანივე თეიმურაზი დაუპირისპირა“.⁶³

არსებობს ისეთი საკითხებიც, რომლებიც, დიდი სიფრთხილის გამო, არ შექჰონდათ „ნაკაზებში“. მათ შესახებ ვიგებთ ელჩთა ანგარიშებიდან.⁶⁴ ძირითადად ეს შეეხება დინასტიური ქორწინების საკითხს.

1604-1605 წლებში კახეთში გამოგზავნილი რუსეთის ელჩის, ტატიშჩევის სანგარიშო მოხსენებაში დაცულია ცნობა, რომელიც ქართველ ბატონიშვილთა მოსკოვში გამგზავრებას ეხება:

1605 წლის 10 მაისს ქართლის მეფის – გიორგი X-ს მიერ ბორის გოლუნოვისადმი მიცემული „ფიცის წიგნში“ აღნიშნულია:

«Божию милостью в. г. ц. и в. к. Б. Ф. в. Р. с. (полный титул); г-ю и обладателю и твоего царского величества сыну в. г. ц.-чю к. Б. Ф. в. Р. Яз, Богом венчанный царь от корене Иесея, Давида и Соломона царей и корене вседержителей обладатель писанных мест, Аравиский, Кахетинский, Зекинский, Ахпасииский и всяя Иверия содержитель, и Картлинский царь Юрь⁶⁵ даю извешение се и целую крест перед дьяком Ондреем, что

⁶³ ნ. ბერძენიშვილი. საქართველო XI-XVIII საუკუნეებში. საქართველოს ისტორიის საკითხები. წ. VI. თბ. 1973, გვ. 143.

⁶⁴ Л. А. Юзефович. Как в посольском обычаях ведется. М. 1988, გვ. 69-70.

1771 წლის დეკემბერში ერეკლე II ეკატერინე II-სადმი მფარველობის სათხოვარი პუნქტების პროექტში მძევლობის ტრადიციის შესახებ წერდა: „...როდესაც სპარსთ რომ ვეჭვირებით მძღავრებით და ხან ოსმალსა, სპარსნი ჩვენს სამეფოს ორ წელიწადში ერთხელ წაართმევდნენ ცხრას ტყვეს და კვამლხედ 14 შაურს“ (ვ. მაჭარაძე. მასალები XVIII ს. II ნახევარში რუსეთ-საქართველოს ურთიერთობის ისტორიისათვის. ნაწ. III. ნაკვ. II. თბ. 1997, გვ. 765).

⁶⁵ აღნიშნული „ფიცის წიგნი“ დიამეტრულად განსხვავდება ყველა დანარჩენისაგან. მსგავსი სახით ქართველი მეფის ტიტულატურა არსად არ გვხვდება: „ნებითა ღვთისათა აფხაზთა (Аравиский), ქართველთა, რანთა, კახთა (Кахетинский) და სომეხთა (Сомехетиский) მეფისა, შარვანშა, შანშა (Захиский) და ყოვლისა აღმო-

прислал ко мне ты ... послов своих ... И они мне твое царское повеление говорили... просил ты».⁶⁶

ეს „ფიცის წიგნი“ ეხება ერთ მეტად მნიშვნელოვან საკითხს: «ТАИНОЕ ДЕЛО», როგორც რუსი დიპლომატები უწოდებენ ორ სამეფო კარს შორის დინასტიური ქორწინების საკითხს:

ბორის გოდუნოვის დროინდელი რუსეთის შესახებ ბევრი დაწერილა და თქმულა. უბრალოდ, შევნიშნავთ, რომ უფლისწული დიმიტრის „მკვლელს“, მეორე ხარისხის ბოიარს, მეტად გაუჭირდა საზოგადოებაში დასაყრდენის პოვნა. იგი ყოველ ღონეს ხმარობდა ამისათვის და ქართველ მეფეებთან დაახლოებაც სცადა. გიორგი X-ის „ფიცის წიგნი“ უფრო წინასწარ შეთანხმებას ჰგავს.

ბაგრატიონების დინასტიასთან დანათესავების ცდა პოლიტიკური მოტივებით იყო ნაკარნახევი. მეორეხარისხოვანი ბოიარის – გოდუნოვის ტახტზე ასვლა, იმ დროს, როცა რიურიკელთა დინასტიის უშუალო წარმომადგენლები – შუისკები, სტაროდუბსკები და სხვები მოსკოვის დიდი მთავრის ტახტთან პირველი კატეგორიის ბოიარებად იყვნენ, უდავოდ საზიფათო საქმე იყო გოდუნოვისათვის, იმ გოდუნოვისათვის, რომელიც ივანე მრისხანეს პოლიტიკის გავრცელებით ფიქრობდა სახელმწიფოს საშინაო და საგარეო პოლიტიკის განმტკიცებას. ცხადია, მისთვის სრულიად არ იყო ხელსაყრელი რუსეთის ბოიარებთან სისხლით დანათესავება.⁶⁷ მე-16 საუკუნის მიწურულისათვის საკმაო ცნობები ჰქონდათ რუსეთში ბაგრატიონთა დინასტიის „ბიბლიური“ წარმოშობის შესახებ.

„ჩვენ არ ვიცით, როგორ მსჯელობდა ამ საკითხის გარშემო ქართლის

სავლეთისა ვიდრე დასავლეთამდის თვითმფლობელობით მაქონებელ მპყრობელი (Всея Иверия содержитель)“ (იხ. ივ. ჯავახიშვილი. ქართული სიგელთმცოდნეობა ანუ დიპლომატიკა. თბ. 1926, გვ. 127).

⁶⁶ ამ სიტყვებით დასტურდება, რომ ფიცის წიგნების ტექსტი მოსკოვში დგებოდა. ამ შემთხვევაში, შექმნილი მდგომარეობის გამო ელჩებს დამატებითი კონსულტაციის გარეშე მოუხდათ საკითხის გადაწყვეტა.

⁶⁷ ი. ცინცაძე. რუსეთ-საქართველოს ურთიერთობის ისტორიის არქივიდან (XVII ს.). მიმომხილველი. II. თბ. 1951, გვ. 263. გამოქვეყნებული მასალებიდან არ ჩანს სასიძო-საპატარძლოს საკითხი პირველად ვინ დააყენა. ნამდვილად ვიცით, რომ ქართლში შემთხვევით მოხვედრილი ელჩები გაუგებრობაში აღმოჩნდნენ: რუსეთის მეფის ხელდებული კახელი ბაგრატიონები ასპარეზიდან გაქრნენ მოულოდნელად, ელჩებს დავალება დარჩათ შესასრულებელი, ქართლის მეფემ კი პირველ მთხოვნელად რუსეთის მხარე დააფიქსირა, რაც ელჩებისათვის ინსტრუქციის დარღვევად ჩაეთვლებოდათ.

სამეფო დარბაზი, მაგრამ ქართველი მეფის იმ პასუხიდან, რომელიც მას რუსეთის ელჩისათვის გაუცია დიდებულთა თათბირის შემდეგ, ჩანს, რომ ქართველ დიდებულებს საუბარი ჰქონიათ რუსეთთან პოლიტიკური ურთიერთობის მიზანშეწონილობის საკითხზე. მეფის ასულის რუსეთში სადღეოფლოდ გაგზავნა დადებითად გადაწყვეტილა დარბაზის თათბირზე, მაგრამ რუსეთის მფარველობაში გადასვლა და მეზობელ თურქეთთან და ირანთან ამის გამო ურთიერთობის გამწვავების შესაძლებლობა აწუხებდათ.

რუსეთის სახელმწიფო საზღვრების სიშორე ამინებდა, თურმე, ქართველ პოლიტიკოსებს⁶⁸.

რუსეთი ამ შემთხვევაში ძველს კი არ ეძებდა, არამედ ცდილობდა ახალი დინასტიისათვის საჭირო, საყოველთაოდ ცნობილ სამეფო ოჯახთან სისხლით ნათესაობას.

ასეთ კანდიდატად შეარჩიეს ხოსრო ბატონიშვილი. მაგრამ რუსეთის სამეფო კარს საქართველოში ქალის გამოთხოვება არ უნდა, არამედ სურთ ქართველი ბატონიშვილი წაიყვანონ მოსკოვში. ხოსრო ბატონიშვილი მუხრანელ ბაგრატიონთა შტოს წარმომადგენელი იყო. ოღონდ საეჭვო იყო მისი რუსეთში გაშვების შემდეგ რა მოხდებოდა: «царь себе мыслит, что есть у него Ходзрой добри добр и разуменж да цар от него блюдетца: как будет у великого государя в милости, и он любо поищет под ним государства».⁶⁹

ამ საშიშროების თავიდან ასაცილებლად წინასწარ პირობას და გარანტიას ითხოვენ. ტატიშჩევი აღნიშნავს: «И послы им то отговоривали всякими мерами, чтоб царь себе того в мысли не держал... великий государь не отпустит его от себя никуды и устроит его в своем государстве по государскому чину...».⁷⁰ ქართლის მეფემ შესაშური გამჭრაიხობა გამოიჩინა. რუსეთში ჩასულ უფლისწულებს კი მათსავე სახელმწიფოში „უზრუნველ“ ცხოვრებას ჰპირდებოდნენ, მაგრამ საკუთარი ქვეყნის საზიანოდ მეფისათვის სამსახურსაც ითხოვდნენ.⁷¹

⁶⁸ ი. ცინცაძე. მძევლის საკითხი რუსეთ-საქართველოს ურთიერთობების ისტორიაში XVI-XVII სს, გვ. 70.

⁶⁹ С. А. Белокуров. Сношение России с Кавказом с 1578 по 1613 г.г., გვ. 504.

⁷⁰ С. А. Белокуров. Сношение России с Кавказом с 1578 по 1613 г.г., გვ. 504.

⁷¹ რუსეთის ელჩს ტატიშჩევს ქართლის სამეფოში მიუგნია ბორის გოდუნოვის ოჯახისათვის შესაფერისი სარძლოსა და სასიძოსათვის. მაგრამ, როგორც ამ ელჩის საანგარიშო მოხსენებიდან ჩანს, არც თუ ისე მარტივად გადაწყვეტილა ქართლის სამეფო კარზე რუსეთის სამეფო ოჯახთან დანათესავების საკითხი. 1599-1603 წლებში ევროპის სხვადასხვა ქრისტიანულ ქვეყანაში რუს ელჩებს ევალებო-

სიძე-პატარძლის საკითხი კიდევ ერთხელ დაისვა ქართულ-რუსული ურთიერთობებისას, XVII საუკუნის შუა ხანებში ქართულმა დიპლომატიამ კურსი შეცვალა: სხვა რომ არაფერი გამოვიდა,⁷² მიველდით და სასიძო-საპატარძლოს საკითხი წამოწია წინ. გამოქვეყნებული თუ გამოუქვეყნებელი მასალებიდან ცნობილია, რომ ქართველი ბატონიშვილი ერეკლე (რუსული წყაროების ნიკოლოზ დავითის ძე) ხანგრძლივი მოლაპარაკებების შემდეგ, რუსეთის მხარის დაჟინებული მოთხოვნით, მოსკოვში გააგზავნეს და რამდენიმე ათეული წლის განმავლობაში იქ იმყოფებოდა. უფლისწულის მოსკოვში გამგზავრების საკითხი კას პოლიტიკოსთა ინიციატივა იყო.⁷³ ამ ინიციატივას ძალიან ფრთხილად ამუშავებს ქართული მხარე.

1645-1646 გიორგი ჩოლოყაშვილის ელჩობის მასალებიდან კარგად ირკვევა, თუ როგორ ავითარებს ქართული დიპლომატია მიველდისა და სასიძო-საპატარძლოს საკითხს – თეიმურაზის მიერ ელჩებისათვის მიცემულ პირველ წერილებში რუსთა დაინტერესებას ტრადიციული ხერხებით ცდილობს. მოგვიანებით, მ. ბროსეს მიერ გამოქვეყნებულ წერილში, კი ტონი იცვლება და უფრო კონკრეტული წინადადებები წამოიწევს წინ – „ქართლი დაგვაჭერინოს... პატრიარქად იმათი ბერი დასვან... ამისთვის ჩემს შვილს გიორგის მივსცემ; ციხე აუგონ (ლეკებს) და იმისთვისცა მივსცემ შვილსა; ჩემს უხუცესს შვილს

დათ სასიძოს მოძიება გოდუნოვის ქალიშვილის ქსენიასათვის: მოლაპარაკებებს აწარმოებდნენ შვედეთის ყოფილი მეფის ერიკ XIV ვაჟთან უფლისწულ გუსტავთან, რომელიც მოსკოვშიც კი ჩამოვიდა, მაგრამ უარი თქვა სიძეობაზეც და შვედეთში დაშქრობაზეც. ამის გამო იგი უგლიწში გადაასახლეს, სადაც დაიღუპა. მოგვიანებით, 1602-1603 წლებში ქსენიას სასიძოდ განიხილბოდა დანიის მეფის ფრედერიკ II-ის მესამე ვაჟი, პრინცი ჰანსი. 1601 წლის დეკემბერში შედგა საქორწინო შეთანხმება, რომლის თანახმადაც ჰანსს უნდა მიეღო ტვერის სამთავრო და 400000 გულდენი. რუსეთის მხარემ დადო პირობა, რომ სასიძოს არ შეეკმნებოდა პრობლემები, მაგრამ, მოგვიანებით, მას მოსთხოვეს სარწმუნოების შეცვლა. მანამდე კი შავი ჭირისაგან გარდაიცვალა პრინცი ჰანსი, რომლის ბოლო სიტყვები იყო: „როგორც ჩანს, უფალს არ სურდა ამ ანტიქრისტეთა შორის ყოფნა და ამიტომაც თავისთან მივყავარო“ (А. Юрганов. «Русское дело» датского принца Вальдемара. <http://yos.ru/liberal-arts/35-1-r-html>).

⁷² 1646 წელს თეიმურაზ I ელჩის, გიორგი ჩოლოყაშვილის, პირით უთვლიდა რუსეთის მეფეს: «А мы для того поддалися есми под великою руку многолетново царя, чтоб презирал великий царь, имети для нас великое промышленности и презрения от недругов, от кизылбаш и от поганных лезгинцев» (გ. ქუჭუნაშვილი. რუსეთ-საქართველოს ურთიერთობა XVII საუკუნის 40-იანი წლების შუახანებში. ქართული დიპლომატია. წელიწადუფი. ტ. II. თბ. 1995, გვ. 298).

⁷³ ი. ცინცაძე. მიველდის საკითხი რუსეთ-საქართველოს ურთიერთობების ისტორიაში XVI-XVII სს, გვ. 71.

ლუარსაბს ქალი მისცეს, საქართველო საბოლოოდ ხელმწიფისა იქნება...“.⁷⁴

საყურადღებო საპროგრამო წერილია. ქართველი მეფე უფრო რეალური პირობების შეთავაზებით ცდილობს რუსეთის გააქტიურებას სამხრეთის მიმართულებით. საინტერესოა უკვე შემდგომი მოლაპარაკებებისას ქართველი ელჩის მიერ დაფიქსირებული პოზიცია: „თქვენ შეგვინახით და არც თქუენი ხელი მოგვსხივთ. თავი თვისი გაყმო და შვილიცა მოგართო და შვილისთვინ და გოხოვა და თავისი ქვეყანა თქვენ მოგართო“.⁷⁵

ამ წერილის მიღებისთანავე თეიმურაზის ელჩი დაუკითხავთ საგარეო საქმეთა უწყებაში და ცნობები შეუკრებიათ, თუ რამდენი შვილი და შვილიშვილი ჰყავდა თეიმურაზს, რამდენი წლისანი არიან თეიმურაზის ოჯახის წევრები და სხვა.⁷⁶ მაგრამ რომანოვების გვარის ქალის საქართველოში გამოთხოვებაზე პასუხი არ ჩანდა, ოფიციალურად ღუმილი არჩიეს. თუმცა ბობორიკინ-ისტომინის საპასუხო ელჩობის ინსტრუქციაში საგანგებოდ იქცევეს ყურადღებას ე.წ. „საიდუმლო საქმე“ როგორც აღვნიშნეთ, ამ გრიფით აღინიშნებოდა დინასტიასთან დაკავშირებული პრობლემები (ქორწინება, შეთქმულება და სხვა), რომლებსაც ისე ასაიდუმლოებდნენ, რომ ელჩობის მხოლოდ რამდენიმე წევრმა თუ იცოდა. ამ „ოპერაციის“ წარმატებით დასრულების შემდეგ, ინსტრუქციის თანახმად, სასიძო-საპატარძლო მოსკოვში უნდა ჩაეყვანათ.⁷⁷

რუსეთის ხელისუფლების შემდგომი მოქმედებებიდან კარგად ჩანს, რომ თეიმურაზის წინადადებას – ბატონიშვილის „საყმოდ“ გაგზავნის შესახებ – დიდი ინტერესი გამოიწვია.⁷⁸

ის, თუ რეალურად რა მოსაზრებით იგზავნება ბატონიშვილი რუსეთში უფრო გარკვევით მოცემულია თეიმურაზის წერილში: «Молю и челом бью... да пришлеш к нам казны и ратных людей овладети места наши да будут все рабы... вашего царствия... и царевич останетца в закладе и руках вашего царствия».⁷⁹

⁷⁴ М. И. Броссе. Переписка на иностранных языках грузинских царей с российскими государями от 1639 года по 1770 год, გვ. 64.

⁷⁵ გ. ჟუჟუნაშვილი. რუსეთ-საქართველოს ურთიერთობა XVII საუკუნის 40-იანი წლების შუახანებში, გვ. 301.

⁷⁶ გ. ჟუჟუნაშვილი. რუსეთ-საქართველოს ურთიერთობა XVII საუკუნის 40-იანი წლების შუახანებში, გვ. 302.

⁷⁷ გ. ჟუჟუნაშვილი. რუსეთ-საქართველოს ურთიერთობა XVII საუკუნის 40-იანი წლების შუახანებში, გვ. 302-303.

⁷⁸ ი. ცინცაძე. მძევალის საკითხი რუსეთ-საქართველოს ურთიერთობების ისტორიაში XVI-XVII სს, გვ. 72.

⁷⁹ ი. ცინცაძე. მძევალის საკითხი რუსეთ-საქართველოს ურთიერთობების ისტორიაში XVI-XVII სს, გვ. 73.

რუსეთში მყოფი ქართველი უფლისწულის მდგომარეობა გაორებულია – ერთი მხრივ, ვრ. კოტომიხინის თანახმად, «...ему честь такова, что природному сыну царскому⁸⁰ ... понеже он не полоненый есть, но единие с ним веры»,⁸¹ მეორე მხრივ, იგი „საპატიო ტყვეა“, რომელსაც უნებართვოდ გადაადგილებაც კი ეკრძალება (ამანათის მსგავსად, მაგრამ გაპარვისათვის ფიზიკურად არავენ სჯის).⁸²

ქართულ-რუსულ ურთიერთობებში მძევლის საკითხი დაისვა XVIII საუკუნის 70-იან წლებშიც. 1771 წლის დეკემბრის ბოლოს ეკატერინე II-სადმი გაგზავნილ ხელშეკრულების პროექტში ერეკლე II წერდა: „... და როდესაც თქვენის იმპერატორობის დიდებულების ჯარი ამ ქვეყანაში მოვა და ჩვენ და ისინი, საერთოდ, მტერს ჩვენს წართმეულს ქვეყნებს რომ წავართმევთ... და ამ წყალობებისთვის... მოვართმევთ ძესა ჩვენსა რომელსამე და ეგრეთვე რაოდენსამე კნიაზსა...და აზნაურთაცა შეძლებისაებრ ჩვენისა“.⁸³

მოგვიანებით, გეორგიევსკის ტრაქტატის დადებისას, ეს საკითხი არც განუხილავთ. გრაფი ალექსანდრე ბეზბოროდკოს წერილში გრიგოლ პოტიომკინისადმი (1782-1783 წლების მიჯნა) ატყობინებს ეკატერინე II-ის მოსაზრებას ზოგადად ურთიერთობებისადმი: „ქართველებთან დავამყაროთ სამოკავშირეო ხელშეკრულება, ვუწოდოთ მათ არა ქვეშევრდომები, არამედ მოკავშირეები, რომელთაც მფარველობს იმპერია“.⁸⁴ ტექსტის თანახმად, რუსული

⁸⁰ შდრ. კონსტანტინე ალექსანდრეს ძე რუს ელჩებს ეუბნება: «А яз дей холоп шахов, а пишет ко мне шах в грамотах своим сыном» (Белокуров С. А. Сношение России с Кавказом с 1578 по 1613 г.г, გვ. 490).

მოტანილი ტექსტიდან კარგად ჩანს, რომ „მამა-შვილური“ დამოკიდებულება არც მძევლობას და არც ყმობას არ გამოირიცხავდა. ალბათ, უფრო პირიქით.

⁸¹ Гр. Котошихин. О России в царствовании Алексея Михайловича. СПб. 1859, გვ. 12.

⁸² 1675 წლის შემდგომი ნაზარალიხანისეული წერილები ალექსი მიხეილის ძისადმი ძირითადად თავის მართლებას: „ქ. დიდო ბატონო ხელმწიფე და დიდო კნიაზო – ხელქვეითი და ერთი ბეწვი თქვენი გაზრდილი ნიკოლა თავს გიკრავ ... ყვენი კახეთზედ მოვიდოდა და ჩემის მოსვლით ვეგბის კახეთი არ წაახდინოს მეთქი. იმისათვის წამოველ, თორემ უდასტუროდ როგორ წამოვიდოდი“ (М. И. Броссе. Переписка на иностранных языках грузинских царей с российскими государями от 1639 года по 1770 год. СПб. 1861, გვ. 89-91). რუსთაგან ამ თხოვნას არ მოჰყოლია არანაირი რეაქცია, – ირანის შაჰის მოხელე, თანაც ასეთ მდგომარეობაში ჩავარდნილი, რუსთა სახელმწიფოს მესვეურთა ინტერესების მიღმა დარჩა.

⁸³ ვ. მაჭარაძე. მასალები XVIII ს. II ნახევარში რუსეთ-საქართველოს ურთიერთობის ისტორიისათვის. ნაწ. III. ნაკვ. II, გვ. 765.

⁸⁴ გეორგიევსკის ტრაქტატი. გამოკვლევა, დოკუმენტები, ფოტოპირები ვ. მაჭარაძისა. თბ.1983, გვ. 64.

მხარე დამატებით გარანტიებს არ ითხოვს. მაგრამ რუსეთში მაინც აგზავნიან ორ უფლისწულს – მირიანს და თეიმურაზს (ანტონ II კათალიკოსს).

გვინდა ყურადღება გავამახვილოთ ერთ საკითხზე, რომელიც პირდაპირ არ უკავშირდება საქართველოდან მძევლის გაყვანა, მაგრამ საინტერესოა ზოგადად რუსეთის ხელისუფალთა დამოკიდებულების გამოსახატავად. საქმე ეხება საქართველოში მოვლინებულ რეზიდენტს – ოთარ თუმანოვს. 1754 წლის მარტში საგარეო საქმეთა კოლეგიამ იმპერატორს წარუდგინა ქართველი მეფეებისათვის გასაცემი პასუხისა და ელჩების სამშობლოში გასტუმრების პროექტი, რომელშიც ნათქვამი იყო: «когда оные митрополит Афанасий и князь Макаев с ответом здешним и с награждением в Грузию возвратятся, небезнужно было бы ведать каким образом сие от царей принято будет. Удовольствуются они здешним ответом и останутся ли к здешней стороне преклонными».⁸⁵

ამას გარდა, რუსეთის მთავრობას განსაკუთრებით ის აფიქრებს, თურქეთი ზომ არ შეეცდება სპარსეთში არსებული ვითარებით ისარგებლოს.

საინტერესო სიტუაციაა: რუსეთის მთავრობა საქართველოსათვის რეალური დანხარების გაწევას თურქეთის გაღიზიანების შიშით ვერ ბედავს, მაგრამ ეშინია, თურქებმა ჩუმად არ გადადგან რეალური ნაბიჯები. ამისათვის კი საჭიროა უტყუარი ცნობები, მაგრამ მზვერავად რუსის გაგზავნა არ შეიძლებოდა.⁸⁶

საგარეო საქმეთა კოლეგიას ქართველ თავადთაგან შეურჩევია მზვერავი, რომელსაც თვითონ შეუთავაზებია სამსახური.

ოთარ თუმანოვი მსახურობდა ქართველ ჰუსართა პოლკში და 1750 წლისათვის კაპიტნობისათვის მოუღწევია. 1750 წლის სექტემბერში მან რუსეთის მთავრობას მიმართა თხოვნით – გაეგზავნათ მზვერავად თბილისში, რათა იქ შეეტყო სპარსელებისა და თურქების ზრახვები, საქართველოში შექმნილი ვითარების შესახებ და ამის თაობაზე ცნობებს მიაწვდიდა რუსეთის საგარეო საქმეთა კოლეგიისათვის. 1750 წლის სექტემბერში წარდგენილ მოხსენებით ბარათში, ო. თუმანოვი ითხოვდა რა საქართველოში გამოშვებას, ირ-

⁸⁵ ვ. მაჭარაძე. მასალები XVIII საუკუნის მეორე ნახევრის რუსეთ-საქართველოს ურთიერთობის ისტორიისათვის. ნაწ. I. გამოსაცემად მოამზადეს, შენიშვნები და საძიებლები დაურთეს ვ. კუტალაძემ და ვ. შუქუნაშვილმა. თბ. 2007. დანართი. დოკ. №38, გვ. 184.

⁸⁶ ვ. მაჭარაძე. მასალები XVIII საუკუნის მეორე ნახევრის რუსეთ-საქართველოს ურთიერთობის ისტორიისათვის. ნაწ. I. დანართი. დოკ. №38, გვ. 184.

წმუნებოდა – ერთგული ვარ და თავდებად ვტოვებ შვილს ივანეს, რომელიც ჰუსართა პოლკშია პრაპორშნიკი, ასევე ცოლსა და დანარჩენ შვილებსო.

1754 წლის 21 მარტს იმპერატორმა მოიწონა და დაამტკიცა საგარეო საქმეთა კოლეგიის წინადადება⁸⁷, ხოლო 1754 წლის აპრილში შეიმუშავა ინსტრუქცია, რომელიც ო. თუმანოვს მიეცა სამოქმედოდ. ინსტრუქციაში ნათქვამია, რომ რაკი თქვენ საქართველოში საკუთარი სახლი გაქვთ და ნათესავები გყავთ, შეგიძლიათ იქ უშიშრად იყოთ, ამიტომ გიშვებთ საქართველოში 2 წლით, თითქოს თქვენი ოჯახური საქმეების მოსაგვარებლად, ნამდვილად კი დასაზვერად და გავალებთ შეგვატყობინოთ: 1. როცა ელჩები ათანასე და სიმონ მაყაშვილი საქართველოში დაბრუნდებიან, როგორ შეხვდებიან მათ მეფენი, დარჩებიან თუ არა კმაყოფილნი, თუ თურქეთის პროტექციის და დახმარების ძებნას დაიწყებენ; 2. განსაკუთრებული ყურადღება მიაქციეთ სპარსეთის საქმეებს, თურქეთის შესაძლო გადაადგილებებს ამ მიმართულებით; 3. როცა საჭირო ცნობებს შეაგროვებ, საიმედო ხელით თქვენი კონვერტით საიდუმლოდ გამოუგზავნე ყიზლარის კომენდანტს, რომელიც ჩვენ გადმოგვიგზავნის, რის თაობაზეც მას მითითება აქვს მიცემული; 4. ეს ინსტრუქცია თქვენ უნდა დაიზეპიროთ და კარგად დაისომოთ, ხოლო საზღვარზე რომ მიხვალთ, დაწვით, რომ ვინმეს ხელთ არ ჩაუვარდეს; 5. თქვენი საქართველოში გაგზავნის მიზნის დასაფარავად სამხედრო კოლეგია მოგცემთ პასპორტს, რომელშიც აღნიშნული იქნება, რომ თქვენ ორი წლით თქვენივე თხოვნით გაშვებული ხართ საქართველოში თქვენი ოჯახური საქმეების მოსაგვარებლად, რის შემდეგ რუსეთში ბრუნდებით; 6. ხარჯებისათვის საგარეო კოლეგია გაძლევეთ 300 მანეთს და ფულს ტრანსპორტის დასაქირავებლად ასტრახანამდე, ხოლო ასტრახანის საგუბერნიო კანცელარიას ეგზავნება მიწერილობა, რომ დაუყოვნებლივ გაგამგზავრონ ყიზლარში შესაბამისი საშვით, თქვენი მისიისათვის დასახული ამოცანა საიდუმლოდ უნდა შეინახოთ; 7. იმპერატორის ბრძანებით, სამხედრო კანცელარიას დავალებული აქვს: თქვენი აქ არყოფნის დროს წლის განმავლობაში თქვენს ცოლ-შვილს მიეცემა თქვენი ხელფასი.⁸⁸

განხილული მასალიდან ჩანს, რომ „ამანათობის“ ინსტიტუტი ახალთვისებული და მიმდებარე ტერიტორიების მოსახლეობასთან ურთიერთობისას რუსეთის სახელმწიფოს პოლიტიკის ერთ-ერთი შემადგენელი ნაწილია. იგი

⁸⁷ ი. ცინცაძე. კაპიტან ოთარ თუმანოვის მოხსენებითი ბარათები საქართველოდან, გვ. 11.

⁸⁸ ი. ცინცაძე. კაპიტან ოთარ თუმანოვის მოხსენებითი ბარათები საქართველოდან, გვ. 14.

ფართოდ გამოიყენებოდა საშინაო და საგარეო პოლიტიკის წარმოებისას. ამანათობა რუსეთში XIX საუკუნის 60-იან წლებშიც ლოიალობის გარანტიების ერთ-ერთი მთავარი არგუმენტია.

მძევლის საკითხი თავისებურად, განსხვავებულად, მაგრამ მინც არაერთხელ დასმულა ქართულ-რუსული ურთიერთობებისას. ჩვენ არ ვიზიარებთ ქართულ ისტორიოგრაფიაში დამკვიდრებულ აზრს, რომ ერთმორწმუნე რუსეთი ამ საკითხით არც დაინტერესებულა, რომ მას არასოდეს მოუთხოვია ქართველთაგან მძევალი. რა თქმა უნდა, ჩრდილო კავკასიელი ან ციმბირელი თუ სხვა მმართველთა მსგავსად ამანათის საკითხი ქართველებთან მიმართებით არ განიხილებოდა, მაგრამ სამხედრო დახმარების სანაცვლოდ გარკვეული გარანტიები უნდა მოეთხოვათ. XVI საუკუნის 90-იან წლებში ამ მოთხოვნას ქართველთა მხრიდან დიდი პროტესტი მოჰყვა და რუსთა მხარესაც პირდაპირ აღარასოდეს დაუსვამს. თუმცა ამანათობამ „სახე იცვალა“ და სხვადასხვა დროს სხვადასხვაგვარად კვლავ დადგა და გადაწყდა: მძევალთა კატეგორიაში უნდა განვიხილოთ სიძე-პატარძლის, „რუსეთის მეფის შვილის“ ერეკლე-ნიკოლოზის, ასევე, გეორგიევსკის ტრაქტატის შემდეგ მირიან-თეიმურაზის „სტუმრობა“ რუსეთში და სხვა.

Giorgi Zhuzhunashvili

**INSTITUTE OF “AMANATOBA” (POLITICAL HOSTAGE) IN
GEORGIAN-RUSSIAN RELATIONSHIP
FROM THE 16TH TO THE 18TH CC.**

Summary

The present work deals with the issues concerning Georgian-Russian relationship. Institute of political hostages, as the way of Russian policy, was used in relation with neighboring countries.

It was widely in use in domestic and external affairs. The institute of political hostages was one of the major guarantee of loyalty even in 60-s of 19th century for the Russian Empire.

We do not share the opinion maintained by some members of Georgian historiography that Orthodox Russians had never demanded the hostages from Georgian sovereigns. North-Caucasian and Siberian princes were directly demanded to send the hostages, while the Georgians could have been demanded some guarantees in exchange for military assistance. In 90-s of 16th century a demand to send the hostages was met with hursh protest by the Georgians and the Russian side never discussed this issue again. But “Amanatoba” changed her appearance and the issue was resolved differently. The issues like marital arrangement between the brides and bridegrooms, visit and delay of Georgian prince – “son of Russian Tsar”, Erekle-Nikolay in Moscow, also after treaty of Georgievsk “visit” of Mirian and Teimuraz in Russia should be understood as the way of keeping the political hostages in Russian Empire.